

Олексій Ляшенко

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СУЧАСНИХ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИНАХ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано відображення у історико-політологічній науковій літературі проблематики становлення міждержавних відносин України із західними сусідами – Угорщиною, Польщею і Румунією, а також ролі цих національних меншин в українській зовнішній політиці. Угорська, польська і румунська меншини України є прикладами трьох моделей впливу на міждержавні відносини. Угорщина системно й активно використовує свою діаспору в Україні у міжнародній політиці, внаслідок чого останнім часом відносини країн погіршилися. На початку взаємин між Україною та Румунією питання національних меншин було досить гострим, утім, воно відіграло і консолідуючу роль, спонукало сторони до досягнення компромісу. Польська громада значно більш інтегрована в українське суспільство, що суттєво знижує можливості використання її як чинника впливу на міждержавні відносини.

Ключові слова: національні меншини, угорці, поляки, румуни, історична батьківщина, міждержавні відносини, Україна, Угорщина, Польща, Румунія.

Liashenko O.O. A question of national minorities is in the intergovernmental relations of Ukraine. The article analyzes the reflection in historical and political scientific literature range of problems of the formation of interstate relations of Ukraine with its western neighbors – Hungary by Poland and Romania, as well as the role of these national minorities in the Ukrainian foreign policy. The Hungarian, Polish and Romanian minorities of Ukraine are the

Ляшенко Олексій Олексійович – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу національних меншин Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України.

examples of three models of influence on intergovernmental relations. Hungary system and actively uses the diaspora in Ukraine in international politics, as a result the relations of countries became worse lately. At the beginning of mutual relations between Ukraine and Romania of question of national minorities was sharp enough, however, it played a consolidating role, induced parties to the achievement of compromise. Polish society considerably is more integrated in Ukrainian society that substantially reduces possibilities of the use of her in quality of factor of influence on intergovernmental relations.

Key words: national minorities, Hungarians, Poles, Romanians, historical motherland, intergovernmental relations, Ukraine, Hungary, Poland, Romania.

Постановка проблеми. Після падіння Берлінської стіни та краху соціалістичного табору у Європі тривалий час зростала популярність ідей єврооптимізму та мультикультуралізму (курсу на підтримку та задоволення культурних потреб національних та етнічних меншин), а європейське суспільство намагалося створити симбіоз різних світових культур та ментальностей. Але останніми роками Європу буквально заповонила хвиля націоналізму та євроскептицизму. Це зумовлено низкою внутрішніх та геополітичних чинників, зокрема, міграційною кризою 2015 р., яка суттєво вдарила по політиці мультикультурності. У різних куточках континенту дедалі частіше лунають націоналістичні гасла, а праві партії активно розширюють свої ряди.

Особливого розмаху ці процеси набули у країнах Центрально-Східної Європи, що, серед іншого, проявляється у зростанні підтримки населенням партій правого спрямування. Для таких партій притаманно активне використання у своїй риториці тем «історичної правди», «національної пам'яті» тощо. У разі приходу до влади подібна риторика трансформується у державну політику, у тому числі й міжнародну. Одним з інструментів її реалізації можуть виступати діаспори у сусідніх країнах.

Показовим прикладом реалізації такої політики є Угорщина. Ще у 2010 р. під час ІХ засідання Угорської постійної наради з

проблем закордонних співвітчизників, серед іншого, було задекларовано, що «стратегічною метою національної політики Угорщини є досягнення угорцями в Карпатському басейні різних форм автономії, позаяк це є гарантією збереження розірваної межами угорської нації» [1]. А здатність етнічних угорців забезпечити дотримання їхніх інтересів залежить від успіхів етнічних угорських політичних партій [2].

Менш радикальною, але не позбавленою подібних ідей є політика Польщі, Румунії, Чехії, Словаччини – сусідів України на Заході. Окремо стоїть наш східний сусід – Росія, який окупував ряд українських територій, виправдовуючи, це серед іншого, й етнічним походженням населення окупованих територій [3].

Таким чином, питання національних меншин у міждержавних відносинах України залишається одним із важливих напрямів наукового пошуку, адже національні меншини тим чи іншим чином впливають на розвиток відносин із сусідніми країнами та можуть як сприяти налагодженню позитивних і добросусідських відносин, так і бути джерелом непорозумінь і конфліктів, а також виступати потенційними суб'єктами зовнішньої політики держав.

Метою статті є аналіз наукової розробки ролі національних меншин у міждержавних відносинах сучасної Української держави з такими країнами, як Угорщина, Польща і Румунія, оскільки саме у становленні новітніх відносин із цими країнами етнічні аспекти і питання національних меншин посідали особливе місце. У відносинах зі Словаччиною питання національних меншин було радше формальним, аніж проблемним, у частині, що стосується власне словацької меншини в Україні. Разом з тим Словаччина докладала певних зусиль щодо визнання та лобювання русинів, яких Україна офіційно не визнає окремою етнічною групою чи національною меншиною в Україні. Тож питання русинів – то внутрішньоукраїнська справа. Окремо також стоїть питання російської меншини в Україні і її ролі в українсько-російських відносинах. Хоча в останні роки проблеми, пов'язані із статусом російської меншини, ставали предметом наукових досліджень, проте не стали предметом всебічного вивчення. Навіть більше –

довгий час триває дискусія щодо того, чи слід вважати росіян національною меншиною України. Також важливо враховувати, що внаслідок багатьох чинників складно розрізнити, як на відносини України і Росії впливає саме російське етнічне походження, а не більш широке асоціювання себе із «радянським» або «руським міром». Крім того, досліджувати суто росіян в Україні не так просто, як вважає заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, доктор історичних наук Олександр Майборода. Складність полягає у тому, що щоб вивчати суто росіян – їх потрібно відокремити від українців, але в Україні, особливо в цих регіонах – долі людей, життя, спільна діяльність настільки сильно переплелися, що, скажімо, вивчити окремо росіян і окремо українців дуже важко [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблем національних меншин, їхнього статусу в Україні, участі у політичних процесах і впливу на міжнародну політику України торкалися у своїх роботах В. Котигоренко, О. Майборода, М. Панчук, О. Рафальський, Ю. Римаренко, М. Шульга та інші. Тематика угорців Закарпаття та їхній вплив на формування українсько-угорських відносин насамперед перебувають у центрі уваги закарпатських дослідників С. Мітряєвої, Ю. Остапця, І. Скиби (Бабинець) та ін. Етнічні аспекти українсько-польських відносин досліджені О. Калакурою, М. Литвином, С. Рудницьким, Л. Хухолою. Чимала кількість публікацій присвячена етнополітичним аспектам українсько-румунських відносин (В. Джаман, М. Зан, А. Круглашов, В. Василюва, Н. Нечаєва-Юрійчук та ін.).

Виклад основного матеріалу. Як зазначає О. Рафальський, вітчизняний та зарубіжний досвід засвідчує, що захист інтересів національних меншин, внутрішньо державний клімат міжетнічних стосунків значною мірою залежать від стану міждержавних відносин, насамперед з тими державами, діаспори яких представлені в етнічному полі України. Встановлення відносин довіри і всебічного співробітництва з державами – історичними батьківщинами національних груп України – сприяє, з одного боку, їх національно-культурному відродженню, самоідентифікації, а з

другого боку, служить гармонізації міжетнічних відносин, політичної стабільності [5, с. 366].

Відновлення незалежності України у 1991 р., подальше утвердження її у статусі суверенної держави, курс на інтеграцію у світове співтовариство зумовили приєднання до ключових міжнародно-правових актів, зокрема й з прав людини і національних меншин. Паралельно йшов процес налагодження відносин зі сусідніми країнами з регіону Центрально-Східної Європи (ЦСЄ). Зважаючи на досить складні стосунки з більшістю з них у минулому, небезпеку висунення до України територіальних претензій, а також з огляду на умови визнання пострадянських держав Євросоюзом, владнання двосторонніх відносин із сусідніми державами, зокрема, з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією було чи не найголовнішою передумовою входження України у Європейське співтовариство. Виділений у окремий напрям центральноєвропейське спрямування української дипломатії неодноразово відзначався українськими політиками як один із основних пріоритетів [6, с. 3–5; 7, с. 3–6]. При цьому першочергового значення надавалося укладанню повномасштабних договорів про добросусідство та співпрацю задля остаточного підтвердження існуючих кордонів і створення у регіоні атмосфери взаємної довіри. Таким чином, особлива зацікавленість України у вирішенні спірних питань була цілком обґрунтованою.

Слід відзначити, що врегулювання міждержавних відносин із країнами Центрально-Східної Європи мало свою специфіку. По-перше, ці країни у минулому були сателітами СРСР, що споріднювало їх з Україною. По друге, перед цими державами і Україною стояло спільне завдання вироблення стратегії національної безпеки, зокрема, захисту від Росії. Це – те що спрощувало міждержавне порозуміння. Але був і чинник, що його ускладнював: унаслідок післявоєнного врегулювання Україна отримала ряд територій з етнічними меншинами [8, с. 49]. Отже, невід'ємною складовою усіх договорів про добросусідство, дружні відносини та співробітництво, укладених Україною зі сусідніми державами, стали статті, присвячені захисту прав національних меншин.

Новітні українсько-угорські відносини були започатковані ще у 1990 р., рівно за рік до проголошення незалежності України. У вересні 1990 р. відбувся офіційний візит президента Угорщини А. Гьонца в Україну. За результатами переговорів Голова Верховної Ради УРСР Л. Кравчук та президент Угорської Республіки виступили зі спільною заявою, у якій підтвердили прагнення розвивати добросусідські відносини, зокрема, вжити подальших кроків щодо кодифікації та захисту прав національних меншин, підкреслили особливу важливість безпосереднього спілкування громадян та рішучість ужити заходів для відновлення полегшеного порядку переходу через кордон [9]. Уже у травні 1991 р. Україна та Угорщина підписали Декларацію про принципи співробітництва між Українською РСР і Угорською Республікою щодо забезпечення прав національних меншин [10]. Логічним продовженням Декларації став Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою, підписаний 6 грудня 1991 р. [11]. Аналізуючи вказані документи, О. Рафальський наводить думку тодішнього завідувача відділу міжнародного права Інституту держави і права НАН України В. Денисова, який, зокрема, зазначив, що Україна і Угорщина створили солідну правову базу для захисту на їх території прав національних меншин. Крім того, Україна першою з країн СНД взяла на себе міжнародні зобов'язання поважати права національних меншин. Там же О. Рафальський наводить оцінку тодішнього посла Угорщини в Україні Л. Тота, який наголосив, що перед угорцями – громадянами України відкрилися такі можливості, про які за умов СРСР не можна було навіть мріяти [5, с. 388].

У 1995 р. договірно-правова база між Україною і Угорщиною була доповнена міжурядовою Угодою про співробітництво в галузі культури, освіти і науки, у якій містилися зобов'язання сторін сприяти створенню необхідних умов для задоволення культурних та релігійних потреб, а також збереженню мови та національних традицій громадян української національності, які мешкають на території Угорської Республіки, і громадян угорської національності, які мешкають на території України, заохочувати діяльність

громадських культурних організацій національних меншин, надаючи їм у межах діючого законодавства право одержувати допомогу з другої країни [12].

Та попри таку досить вичерпну правову базу на практиці українсько-угорські відносини розвивалися досить складно. При цьому значна частина суперечливих моментів була зумовлена саме національним питанням. Як наголошує Н. Шипка, угорська національна меншина справляє особливий вплив на зовнішньополітичну діяльність України, зокрема, вона залишається об'єктом посиленої уваги угорського уряду, політичних сил Угорщини, які аналізують та відстоюють позицію своїх співвітчизників за кордоном [13, с. 209]. Зважаючи на це, саме угорській меншині дослідники приділяли порівняно більшу увагу у контексті її ролі у міждержавних відносинах України. Насамперед, слід згадати дві колективні монографії: «Закарпаття в етнополітичному вимірі» та «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура».

У колективній монографії науковців Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України «Закарпаття в етнополітичному вимірі» [14] розкриваються зміст, характер і наслідки політики різних державних утворень щодо етнічної сфери Закарпаття. У контексті ролі угорської громади в розвитку сучасних українсько-угорських відносин інтерес становить восьмий розділ – «Закарпаття в роки незалежності України», у якому, зокрема, висвітлюється етнонаціональний контекст політичних відносин. Особливу увагу автори приділили питанню актуалізації угорської автономії Закарпаття і ролі Угорщини в цьому. Так, автори монографії наголошують на тому, що у боротьбі за створення Угорського автономного округу правління Товариства угорської культури Закарпаття (ТУКЗ) діяло через керівні кола Угорщини. Саме тому під час міждержавних переговорів незмінно поставало питання про становище угорців Закарпаття та їхні вимоги автономії. Зокрема, питання утворення Притисянського району активно підтримувалося політичними партіями і урядом Угорщини, це саме питання активно обговорювалося в угорському парламенті [14, с. 587–588].

У 2010 р з'явилося українсько-угорське видання «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура» [15], яке побачило світ за сприяння Благодійного фонду «Розвитку угорськомовної освіти Закарпаття» (Україна), Інституту етнонаціональних досліджень Угорської академії наук (Угорщина), Міністерства освіти і культури (Угорщина), Науково-дослідного інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету (Україна), Фонду «Рідний край» (Угорщина). Окремі підрозділи цього дослідження присвячені становленню українсько-угорських відносин (автор І. Скиба (Бабинець)), позиції офіційної Угорщини у питанні закордонних угорців на прикладі Закарпаття (автор О. Мілован), етнічним процесам на Закарпатті, зокрема угорському автономізму (автор М. Зан), діяльності угорських організацій в Україні (автор О. Мілован). Попри те, що видання є переважно довідковим, на наш погляд, на особливу увагу у цьому дослідженні заслуговує підрозділ 4.9. «Система підтримки зав'язків з історичною батьківщиною» [15, с. 480–483], який у загальних рисах розкриває сутність політики Угорщини щодо угорської громади Закарпаття. Зокрема, у ньому вказується, що Угорщина матеріально підтримує інституції закордонних угорців. Політика підтримки стосується насамперед питань освіти, економіки, місцевої угорської преси тощо. З 1990-х років були розбудовані інституції, що відповідають за політику надання підтримки. Також допомога надається не тільки закладам, а й у формі персональних дотацій, які були спрямовані на полегшення фінансового тягаря під час отримання Шенгенської візи угорцями Закарпаття. Умовою надання такої підтримки була наявність посвідчення закордонного угорця або члена сім'ї закордонного угорця.

Більш детально роль угорської меншини в міждержавних відносинах України дослідила вже згадувана І. Скиба (Бабинець) [16; 17, с. 71–78; 18, с. 67–75]. Зокрема, аналізуючи процес формування основ міждержавних відносин України і Угорщини, вказала на особливості підходів двох країн до взаємної гарантії прав національних меншин. Так, аналізуючи протоколи засідань змішаної комісії представників державних установ і національних

меншин двох країн, І. Бабинець відзначає, що угорська її частина більш активно висуває для обговорення проблеми угорської національної меншини в Україні, ніж українська. Також автор зазначає, що Декларація про принципи співробітництва щодо забезпечення прав національних меншостей та інші документи про національні меншини у 1991 р. створили юридичні підстави для Берегівської районної ради прийняти рішення «Про проведення референдуму стосовно утворення угорського автономного округу в адміністративних межах Берегівського району». А у 2002 р. Україна погодилася на впровадження на своїй території Закону Угорської республіки № LXII про угорців у сусідніх країнах, реалізація якого розширила можливості для підтримання зв'язків угорської меншини Закарпаття з етнічною батьківщиною [19, с. 58–59, 62]. Загалом, на думку дослідниці, аналіз політичних зв'язків між Україною і Угорською Республікою протягом 1991–2008 рр. дає підстави оцінити їх як позитивні і позбавлені проблемних компонентів [18, с. 72]. Але, незважаючи на взірцеве співробітництво між країнами, практичні дії одної зі сторін, зокрема Угорщини, показують, що іноді виникають і певні суперечності. Зокрема, хотілося б наголосити на питанні спорудження пам'ятного знака на Верецькому перевалі (Закарпатська область) на честь 1100-річчя здобуття угорцями батьківщини [16, с. 19].

Суспільно-політичному становищу та культурному розвитку угорської меншини Закарпаття присвячено інше дисертаційне дослідження А. Берені [20]. У ньому також приділено увагу аналізу нормативно-правової бази функціонування та розвитку національних меншин в Україні та зіставлено її з міжнародними правовими актами щодо захисту прав національних меншин. При цьому А. Берені наголошує на невідповідності нормативних актів України загальноприйнятим міжнародним стандартам і нормам у цій сфері, а автономістські вимоги угорців вважає до певної міри спровокованими українською національно-демократичною елітою [20, с. 5]. Значну увагу у дослідженні А. Берені приділено участі угорської меншини Закарпаття у суспільно-політичному

житті області. До найбільш впливових організацій автор відносить Товариство угорської культури Закарпаття, Товариство угорської інтелігенції Закарпаття, Форум угорських організацій Закарпаття, Демократичну спілку угорців України. До 1994 р. найбільш впливовим товариством було Товариство угорської культури Закарпаття. Пізніше внаслідок його розколу таких товариств стало більше. Таким чином, монополія впливу на угорську меншину одного товариства (Товариства угорської культури Закарпаття) завершилась – і не без відповідних дій впливових політичних сил Угорської Республіки, адже найбільш потужні політичні партії Угорської Республіки підтримали різні політичні сили: правонаціоналістична партія ФІДЕС – Товариство угорської культури Закарпаття, а соціалісти – Демократичний союз угорців України [20, с. 18].

Як зазначає В. Андрейко, відносини Угорщини зі сусідами значною мірою залежали від ставлення правлячих кіл цих країн до угорських меншин. І якщо становище угорців у Словаччині і Румунії викликало занепокоєння угорського уряду, то Україна є саме тією державою, де становище угорців, за визнанням самої угорської сторони, є найкращим. Однією з причин зацікавленості Угорщини проблемами угорців у сусідніх країнах є те, що угорські діаспори розглядаються урядом Угорщини як один із засобів розвитку економічної співпраці зі сусідніми державами, а одним із стратегічних завдань і метою політики Угорської Республіки щодо угорців, які проживають за кордоном, є сприяння збереженню національної ідентичності та подальшому проживанню на материнських землях угорців, які мешкають у сусідніх з Угорщиною країнах, та створення й розвиток політичних, культурних й економічних зв'язків між Угорщиною та угорськими громадами, що проживають поза її межами [21, с. 134]. Тож, узагальнюючи досвід зовнішньополітичної діяльності Угорщини щодо захисту прав угорської меншини, автор дійшов висновку, що політика Угорської Республіки та її політичних лідерів щодо співвітчизників за кордоном має визначальний вплив на стан та діяльність угорської національної меншини в Україні. Мета такої політики

полягає в припиненні еміграції угорців на історичну батьківщину та збереженні присутності угорців у межах «Великої Угорщини», сприяючи збереженню угорської етнічності поза межами Угорської Республіки. Фінансові кошти, що надходять з Угорщини для угорської національної меншини в Україні, є вагомим механізмом впливу етнічної батьківщини на громадську думку своїх співвітчизників за кордоном. Нерівномірність розподілу фінансових потоків серед угорської національної меншини України, що надходять з етнічної батьківщини, зумовлюють суперечки в угорській спільноті України й негативно відбиваються на суспільно-політичному житті суспільства нашої держави [21, с. 136].

На значущості проблематики захисту прав національних меншин у становленні українсько-угорських відносин наголошує народний депутат України (1994–1998 рр.), правознавець М. Товт у статті «Роль і значущість захисту прав національних меншин у двосторонніх українсько-угорських відносинах» [22]. Аналізуючи динаміку українсько-угорських відносин упродовж останніх років, автор доходить висновку, що в них спостерігаються зміни в гірший бік. Про це, на думку дослідника, свідчать наявні протоколи змішаної комісії (або їх відсутність), низка інших інформаційних повідомлень. М. Товт відзначає, що за шість років поспіль змішана комісія не провела жодного засідання, а останнє результативне засідання відбулося у 2008 р. У 2011 р. Заключний документ комісії не був підписаний через вимоги угорської сторони внести до нього положення про утворення в рамках адміністративної реформи Притисянського району. З 2014 р. претензії угорської сторони на дії української влади стали ще частішими. Різде заперечення угорської сторони виклало рішення Верховної Ради України щодо скасування Закону України «Про засади державної мовної політики» у березні 2014 р. Як порушення прав угорської меншини були оцінені дії, точніше бездіяльність, Центральної виборчої комісії, яка відмовила в утворенні у Закарпатській області виборчого округу з переважним угорським населенням під час виборів до Верховної Ради України в 2014 р. [22]. Занепокоєння в угорському середовищі викликає

низка ухвалених Законів: «Про вищу освіту» (редакція 2014 р.), «Про державну службу» (2016 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019 р.). Критикуючи дії української влади, М. Товт доходить висновку, що питання захисту прав меншин з об'єднуючого чинника, яким воно видавалося на початку цих відносин, поступово перетворюється на деструктивну проблему між державами. Напевно, найбільш тривожним є те, що така атмосфера недовіри з висоти міжурядових стосунків поступово переходить як у середовище політикуму, так і громадськості двох сусідніх держав [22].

Натомість В. Коцур, аналізуючи роль мовного чинника в українсько-угорських відносинах, наголошує на тому, що слід зважено враховувати позитивні і негативні їх аспекти і не слід жертвувати національними інтересами України у відповідь на шантаж сусідів [23, с. 52]. Крім того, В. Коцур звертає увагу на фактори, що підтверджують зростання «угорської загрози» у карпатському регіоні, зокрема щодо дестабілізації ситуації на Закарпатті. Одним із напрямів політичної активності Угорщини він вважає підтримку освітніх проектів. Причому особливу увагу привертає збіг активності у цьому напрямі і російської сторони, яка є не менш зацікавленою у дестабілізації ситуації в Україні. Дослідник наголошує на тому, що владні кола сусідніх Росії та Угорщини і надалі посилюватимуть використання фактора національних меншин у деструктивних цілях проти України [23, с. 48–49].

Очевидно, що ускладнення українсько-угорських відносин через національне і мовне питання у останні роки значною мірою зумовлене тією складною ситуацією, у якій опинилася Україна в умовах російської агресії, чим відкрито й приховано скористалися сусідні держави, зокрема Угорщина, переконаний філолог, директор Інституту української мови НАН України П. Гриценко. Він відзначає, що неприховані, тривалі в часі різноспрямовані дії Угорщини системно й послідовно ослаблювали можливості інтегрування угорців Закарпаття в загальноукраїнський соціум.

Усе це – кроки в реалізації завдань ідеологів «м'якого приєднання» угорськомовної частини Закарпаття до «Великої Угорщини» (нерідко в заявах угорських політичних лідерів ідеться про приєднання в майбутньому всієї Закарпатської області як адміністративної одиниці України). Таким чином, політичні амбіції лідерів Угорщини, камуфльовані під добродійну ідею допомоги угорськомовним громадянам України, насправді перетворили ціле покоління угорців Закарпаття на національне гетто, залежне у своєму майбутньому виборі від створеної сусідньою державою моделі: або навчатися далі лише в угорськомовних середніх спеціальних чи вищих освітніх закладах і залишатись у структурі трудових резервів Угорщини, замикаючись у просторі угорськомовного анклаву, чи відразу йти на ринок праці сусідньої держави, а стимулювання міграції угорців Закарпаття до Угорщини ведеться системно й упродовж тривалого часу [24].

Попри те, що угорська громада України за чисельністю поступається, наприклад, білорусам, молдаванам, болгарам, завдяки її компактному розселенню та активній підтримці з боку історичної батьківщини роль і місце угорської меншини у міждержавних відносинах України є досить помітною, про що свідчить кількість досліджень, присвячених саме цій тематиці, а також тих робіт, автори яких торкаються її побіжно. Більшість дослідників звертають увагу на формування вичерпної нормативно-правової бази забезпечення прав угорців в Україні і українців в Угорщині. При цьому дослідники відзначають, що Угорщина проводить системну й цілеспрямовану підтримку своїх діаспор у сусідніх країнах. Одна частина дослідників вбачає у цьому загрозу для України, інші ж (як правило, угорського походження) навпаки – критично оцінюють дії і рішення української влади, особливо після 2014 р. Утім, всі однакові у тому, що в останні роки характер українсько-угорських відносин погіршився і у епіцентрі суперечностей незмінно перебуває питання угорської меншини.

Польща є найбільшим західним сусідом України. У різні історичні періоди українці і поляки проживали в одних державних утвореннях. Та й зараз багато українців проживають у Польщі, а

поляків – в Україні. Характерно, що українці і поляки мають багато спільного і частина з них настільки асимілювалася, що подекуди їм важко визначитися із власною національністю. Тому чисельність поляків (144 тис.), зафіксована під час останнього перепису населення України, є досить умовною. Непростою є й вікова історія міжетнічних відносин українців і поляків, у якій були як періоди спільної боротьби, так і трагічні протистояння. Саме до них прикута увага дослідників. Сучасні українсько-польські відносини характеризуються як стратегічне партнерство, а Польщу часто називають «адвокатом України» в Європі. На сучасному етапі, як відзначив М. Литвин, у минулому залишилися суперечки між українськими і польськими політичними елітами щодо окреслення географічних та етнічних просторів національно-державного будівництва [25, с. 134].

Як стверджує О. Калакура, вже на межі 1980–1990 рр. переважна більшість поляків стала на бік української національної демократії в її прагненнях здобути державний суверенітет України. Йшлося про підтримку й участь представників польської меншини у діяльності тих політичних сил, що дистанціювалися від комуністичного режиму і висловлювалися за побудову незалежної України. А спілкування з представниками польських громад Києва, Львова, Житомира та інших міст, ознайомлення з пресою регіонів їхнього традиційного проживання дає підстави твердити, що польська людність з набагато більшим захопленням зустріла Акт проголошення незалежності України, ухвалений Верховною Радою 24 серпня 1991 р., ніж Декларацію про державний суверенітет. Польські національно-культурні товариства проводили велику роз'яснювальну роботу на підтримку державної незалежності України, що й дало позитивні результати під час Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Хоча статистика не дозволяє встановити, як саме голосували поляки, але відомості про підсумки референдуму за областями свідчать, що у тих із них, де поляки становлять поважний відсоток, показники виявилися значно вищими, ніж в Україні загалом [26, с. 398–399].

Дослідник Л. Хахула відзначає, що у посткомуністичній Польщі відбувався процес офіційного перегляду власної історич-

ної політики щодо східних сусідів, насамперед до України [27, с. 224]. Тож у 1990 р. польський Сейм вітав прийняття Декларації про державний суверенітет, а в 1991 р. – Акт проголошення незалежності України. Польща була однією з перших країн, що визнала незалежність України. У заяві Ради міністрів Польщі з цього приводу відзначалося, що уряд Польщі визнає Україну суверенною державою та вбачає у ній партнера для близьких і всесторонніх добросусідських відносин [27, с. 227].

У травні 1992 р. був підписаний Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво, стаття 11 якого закріпила право представників польської меншини в Україні і української – в Республіці Польщі на індивідуальне або спільне з іншими членами своєї меншості збереження, вираження, розвиток своєї етнічної, культурної, мовної і релігійної самобутності без будь-якої дискримінації і в умовах повної рівності перед законом. Також було підтверджено право індивідуального вибору належності до національної меншини і що з цього не можуть випливати для неї жодні негативні наслідки [28]. Автори колективної монографії «Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект» особливу увагу звернути на положення Договору, в якому сторони зобов'язувалися створювати умови для зміцнення самобутності національних меншин, але водночас особи, що до них належать, мають бути лояльними до держави свого проживання [29, с. 343].

Попри те, що поляки України перебували в авангарді відновлення української державності, кризові явища в Україні, з одного боку, та реальні успіхи в розбудові демократичної Польщі, з іншого, спричинили виїзд частини поляків на історичну батьківщину (під виїзду припав на 1995–1997 рр.). Це разом із несприятливими демографічними процесами, головними з яких були низька народжуваність і висока смертність населення, призвело до помітного зменшення кількості поляків в Україні. Залишилися найбільш укорінені історично в українській соціум поляки або ті, котрі пов'язані родинними зв'язками [26, с. 405–

406]. Втім, Польща була першою державою, яка максимально спростила умови перетинання кордону для українських громадян, їхніх приватних, бізнесових та інших поїздок. Україна перша серед країн СНД у червні 1996 р. уклала Угоду з Польщею про взаємні безвізові поїздки громадян [30, с. 8–9].

Утім, українсько-польські відносини, якщо вийти за рамки суто офіційних, мають деякі чутливі моменти. Ідеться про певні стереотипи у взаємному сприйнятті. Якщо на офіційному рівні українці сприймаються у Польщі як рівний та близький полякам народ з історичним правом на самовираження, то у польському суспільстві і медіа ставлення до України і українців не таке однозначне. Так, Л. Хахула, здійснивши аналіз польських матеріалів для широкої аудиторії (ЗМІ, художньої літератури, шкільних підручників, виступи політичних діячів, заяви партій і громадських організацій, ухвали та відозви представницьких органів тощо), стверджує, що, наприклад, у польській пресі українсько-польське зближення трактувалося не так позитивно, як на офіційному рівні. Серед іншого, він звертає увагу на занепокоєність мешканців Перемишля територіальною загрозою з боку України, з одного боку, та загрозою територіальній цілісності України – з іншого. Так, на початку 1992 р. Польський репатріаційний комітет і Союз поляків Поділля звернулися до уряду Польщі з вимогою вийти з переговорів про підписання трактату з Україною, мотивуючи це тим, що майбутній документ не містив положень, які б гарантували полякам в Україні *«належних їм прав на автономію в регіонах із більшістю польського населення, що мешкає там вже століттями»* [27, с. 228–229]. Вимога досить подібна до тих, що висловлювалися представниками угорської громади Закарпаття.

Та, загалом, польська меншина в Україні, на відміну від угорської, не стала каменем спотикання у розвитку міждержавних відносин та внутрішньої дестабілізації в Україні. З одного боку, польська меншина поступово відроджує свої етнонаціональні ознаки, розвиває традиційну народну культуру та ментальність, а з іншого, дедалі повніше інтегрується в українське суспільство,

долучається до громадсько-політичного життя держави, виступає дієвим чинником українсько-польського партнерства [26, с. 430–431], основним полем якого стали економічна, транскордонна та міжрегіональна співпраця [31; 32].

На відміну від українсько-угорських та українсько-польських відносин, від часу здобуття Україною незалежності в українсько-румунських відносинах спостерігалася інертність і домінування проблемних питань, переважно успадкованих з минулого. Найвідомішими з них були спори щодо континентального розмежування шельфу навколо о. Зміїний у Чорному морі (справа дійшла до розгляду у Міжнародному суді ООН в Гаазі в 2004–2009 рр.), дискусії щодо поглиблення Україною судноплавного гирла Бистре на Дунаї. Серед чутливих факторів українсько-румунських відносин була й підвищена увага румунської преси і політикуму до проблеми нібито неналежного забезпечення прав румунської меншини в Україні. Зокрема, чинником ускладнення міждержавних відносин стала й ситуація із наданням румунських паспортів етнічним румунам на території України. І зовсім не сприяла діалогу періодична актуалізація румунськими ЗМІ і окремими політичними силами теми «Великої Румунії» з прямими територіальними претензіями на Чернівецьку і частину Одеської областей та о. Зміїний. Як відзначає К. Лускалова, внаслідок домінування проблемних питань двосторонні обміни між країнами з 1991 по 2014 рр. налічують лише 7 офіційних візитів на рівні глав держав, 2 – на рівні керівників урядів та 3 – на міжпарламентському рівні, а підозрілість офіційних Києва і Бухареста вплинула на розбудову договірно-правової бази [33, с. 30]. Як наслідок, Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією було підписано лише у червні 1997 р. Питанням забезпечення прав національних меншин присвячено статтю 13 Договору. Відповідно до нього сторони зобов'язалися застосовувати міжнародні норми і стандарти, що визначають права національних меншин, але окремо зазначено, що Рекомендація ПАРС 1201 (1993 року) щодо додаткового Протоколу до Європейської Конвенції з прав людини стосовно прав

національних меншин не стосується колективних прав і не зобов'язує Договірні Сторони надати відповідним особам право на спеціальний статус територіальної автономії, заснованої на етнічних критеріях. Також сторони визнають обов'язок представників румунської меншини в Україні та української у Румунії бути лояльними до держави, громадянами якої вони є, дотримуватися її національного законодавства, а також поважати права інших осіб, зокрема тих, які належать до більшості населення або до інших національних меншин [34]. Слід зауважити, що історичне значення цього Договору для України полягає у тому, що він фактично завершив оформлення добросусідських відносин зі сусідніми державами.

Актуальні питання українсько-румунських відносин стали й предметом інтересу науковців. Наприклад, з 1998 р. в м. Сату-Маре (Румунія) регулярно проводиться міжнародний науковий симпозіум «Румунсько-українські відносини: історія та сучасність», ІХ засідання якого відбулося у березні 2019 р. У його рамках українські, румунські, а також словацькі вчені, політики і чиновники обмінюються думками і баченням тих чи інших питань міждержавних відносин у регіоні. Українсько-румунським відносинам на сучасному етапі присвячено помітну кількість наукових статей і більш ґрунтовних робіт.

Так, відомий дослідник М. Дністрянський стверджує, що окремі політичні кола сусідніх держав скептично поставилися до перспектив збереження суверенітету та цілісності молодого держави, не приховуючи намірів узяти участь у її розподілі у разі дезінтеграції України, готуючи для цього різні історично-політичні аргументи, що значною мірою сприяло висуненню територіальних претензій до України упродовж першої половини 1990-х років. З іншого боку, державні структури України так і не зуміли забезпечити такий рівень консолідації українського суспільства, який би остаточно зняв питання про можливість руйнівних територіально-політичних розколів й дезінтеграції держави [35, с. 105]. Одним з важливих аспектів українсько-румунських міждержавних відносин М. Дністрянський вважає

становище етнонаціональних меншин, задоволення їх прав і потреб. Відповідно, одним з індикаторів становища етнонаціональних спільнот є динаміка їхньої кількості. Проаналізувавши дані переписів, М. Дністрянський констатував зростання кількості румунів в Україні з 1989 р. по 2001 р. і скорочення кількості українців у Румунії у повоєнний період удвічі. На думку дослідника, така ситуація є результатом того, що для румунського населення і в УРСР, і в сучасній Україні створено відповідну національно-культурну інфраструктуру (школи, газети, бібліотеки тощо), тобто всі умови для збереження самотності, а українське населення в комуністичній Румунії було приречене на насильницьку асиміляцію. Тобто соціально-політичні умови для збереження своєї самотності, які створені для етнічно румунського населення, в Україні є значно кращими, ніж в етнічно українського населення Румунії. Водночас лояльність етнічних українців до Румунської держави є значно вищою, ніж лояльність етнічних румунів – до Української. Про це свідчить і діяльність громадських організацій, і рівень вимог, який висувається з їхнього боку. Така асиметрія в становищі та політичній активності етнічних меншин, безперечно, не сприяє врівноваженню відносин [35, с. 106].

В. Василюва у своєму дисертаційному дослідженні «Становлення і розвиток українсько-румунських міждержавних відносин у 1991–2003 роках» [36] акцентує увагу на тому, що у процесі посткомуністичних трансформацій у Румунії внутрішньополітичний контекст початку 90-х рр. ХХ ст., зокрема соціально-економічна криза, брак політичної культури, поширення націоналістичних настроїв, сприяли поширенню негативних етнічних стереотипів і перешкоджали розв'язанню історичних суперечностей. Саме в умовах непевної внутрішньої ситуації в комплексі з історичними причинами в Румунії мало місце відродження ідей «Великої Румунії» та ревізіонізму щодо кордонів, у т.ч. ряду територій, що перебували у складі України [36, с. 7]. Слід зазначити, що у дослідженні В. Василювої окремий підрозділ присвячено етнополітичним аспектам українсько-румунських відносин. У ньому авторка порівнює законодавство щодо національних меншин в Румунії і Україні, кількісні і якісні

показники, а також демографічні тенденції румунської громади в Україні і української у Румунії. Здійснений аналіз свідчить про те, що румунська меншина в Україні чисельно перевищує українську спільноту в Румунії, а також має кращі умови для свого збереження і розвитку. Крім того, Румунія через відповідні програми та установи реалізувала більш послідовну політику щодо підтримки румунської спільноти в Україні, ніж Україна – щодо української меншини в Румунії. Відповідно, у ході розгляду проблеми національних меншин в українсько-румунських відносинах, що полягала у взаємному контролі за практичним станом захисту прав «своїх» нацменшин, Київ пропонував здійснювати покращення їх становища на паритетних засадах, в той час як Бухарест – за пропорційним принципом. У цілому ж, хоча питання нацменшин у взаєминах між Україною та Румунією і було досить гострим, воно відіграло і консолідуючу роль, примусивши сторони до спільного пошуку компромісів. Завдяки орієнтуванню на сучасне європейське та міжнародне законодавство у цій галузі під час переговорів держави змогли знайти формулювання та механізми, які гарантували необхідні права особам, що належать до української та румунської національних меншин [36, с. 8].

Хоча тематика національних меншин нині вже не постає так гостро, як це було на початку 1990-х рр., і на сьогодні Румунія на офіційному рівні усіяко підтримує територіальну цілісність України, експерти радять не залишати питання румунської меншини без пильної уваги з боку українського уряду, оскільки Румунія домоглася протекції для національних меншин (румунів) в Україні й надалі проводить активну політику асиміляції на прикордонних територіях.

Висновки. В умовах кризи мультикультуралізму і піднесення націоналістичних настроїв у Європі, а особливо Центральній і Східній, знову зростає потяг певних суспільних верств і політичних кіл до питань «відновлення історичної справедливості» аж до перегляду кордонів. Одним із вагомих аргументів у цьому випадку стають діаспори, що проживають за межами своїх історичних батьківщин. А отже, різко зростає їхня роль у міжнародній політиці держав регіону. В Україні особливо

«чутливими» з цієї точки зору є угорська, румунська і польська меншини. На їх прикладі можна прослідкувати три моделі впливу на міждержавні відносини.

Угорська меншина, безумовно, впливає як на двосторонні відносини України і Угорщини, так і на внутрішньополітичне життя Закарпатської області, оскільки угорці є політично згуртованими і активними. Це єдина меншина України, що має політичні партії, представлені на регіональному рівні. У цьому контексті дослідники акцентують увагу на тому, що це значною мірою стало можливим завдяки активній і системній підтримці з боку Угорської держави. Іншою тенденцією, на яку звертають увагу науковці, є те, що динаміка українсько-угорських відносин від їх започаткування до сьогодні в цілому погіршилася саме на національному ґрунті.

Дещо подібним є вплив на міждержавні відносини румунської меншини України. Відмінність полягає у тому, що румунське питання децю відійшло на другий план на тлі проблем демаркації кордонів у чорноморському шельфі о. Зміїний та у гирлі Дунаю. Також відмінним є те, що Румунія у національному питанні не стільки висувала питання автономії для румунів в Україні, скільки зосередилася на асиміляційній політиці в самій Румунії. Також дослідники звертають увагу на те, що в українсько-румунських відносинах, на відміну від українсько-угорських, динаміка загалом позитивна. Не в останню чергу це зумовлено зниженням гостроти питання національних меншин у відносинах двох держав. Питання нацменшин у взаєминах між Україною та Румунією було досить гострим, воно відіграло і консолідуючу роль, примусивши сторони до спільного пошуку компромісів.

Утім, як угорська, так і румунська меншини залишаються суттєвим важелем впливу як на міждержавні відносини, так і на ситуацію на Закарпатті, Буковині.

Польська меншина являє собою приклад іншого впливу на міждержавні відносини. Насамперед це зумовлено тим, що поляки України від початку стали союзниками українських національно-демократичних сил і активно підтримали проголошення незалеж-

ності України. Також, на відміну від угорців (більшою мірою) і румунів (меншою), польська громада значно більш інтегрована в українське суспільство, що суттєво знижує можливості використання її як чинника в міждержавних відносинах.

1. Усі дії по створенню угорської автономії на Закарпатті контролюватиме уряд Угорщини. URL: <https://zakarpatty.net.ua/News/75105-Usi-dii-po-stvorenniu-uhorskoj-avtonomii-na-Zakarpatti-kontroliuvatyme-uriad-Uhorshchynu>

2. Козлюк С. Угорська «автономія» Закарпаття». URL: <https://tyzhden.ua/Society/195166>

3. Обращение Президента Российской Федерации 18 марта 2014 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20603>

4. Загадки українських росіян: найбільша національна меншина найменше досліджена. URL: <https://hromadske.radio/podcasts/gromadyany-ukrayiny/zagadky-ukrayinskyh-rosiyan-naybilsha-nacionalna-menshyna-naumenshe-doslidzhena>

5. Рафальський О.О. Національні меншини України у XX столітті: Історіографічний нарис. Київ: Полюс, 2000. 447 с.

6. Пріоритети зовнішньої політики. Виступ Г. Удовенка на засіданні Верховної Ради України 15 вересня 1994 р. Політика і час. 1994. №10. С. 3–5.

7. Завдання зовнішньополітичної служби України на сучасному етапі. Із доповіді Міністра закордонних справ України Г. Удовенка на нараді керівників закордонних установ МЗС України. Київ, 27 червня 1995 р. Політика і час. 1995. №8. С.3-6.

8. Ляшенко О.О. Інтеграція України у Європейські та Євроатлантичні структури (90-ті роки XX ст.): дис... к. іст. н. Київ, 2002. С. 49.

9. Спільна заява Голови Верховної Ради УРСР Л.М. Кравчука і Президента Угорської Республіки А. Гьонца. 27 вересня 1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/348_104

10. Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР і Угорською Республікою по забезпеченню прав національних меншостей. 31 травня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_322

11. Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. 6 грудня 1991 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_004

12. Угода між Урядом України і Урядом Угорської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти і науки. 4 квітня 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/348_054

13. Шипка Н. Угорська національна меншина як чинник формування українсько-угорських міждержавних політичних відносин (1991–2006 рр.) // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. Львів, 2007. Вип. 19. С. 209.

14. Закарпаття в етнополітичному вимірі. К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України. 2008. 682 с.

15. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / за ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; відп. за вип. М. Токар. Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.

16. Бабинець І. І. Закарпаття в системі міждержавних відносин України і Угорської республіки (1991 – 2004 рр.): автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01. Ужгор. нац. ун-т. Ужгород, 2004. 24 с.

17. Бабинець І. Угорці Закарпаття в контексті українсько-угорських міждержавних взаємин (1991–2003 рр.). Науковий вісник Ужгородського університету. 2005. Вип. 12. С. 71–78.

18. Бабинець І. І. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорців Закарпаття (1991–2008 рр.). Науковий вісник Ужгородського університету. 2010. Вип. 24. С. 67–75.

19. Бабинець І. Остапець Ю. Суспільно-політичний та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпаття (1991–2004 рр.). Наукові записки / Курасівські читання. Книга 1. К.: ІПіЕНД, 2006. С. 58–59, 62.

20. Берені А. Суспільно-політичне становище та культурний розвиток угорської національної меншини Закарпатської області (1991–2004 рр.): автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01. Ужгородський національний ун-т. Ужгород, 2007. 23 с.

2*. Андрейко В. Роль та місце угорської нацменшини в українсько-угорських міждержавних відносинах // Схід. 2012. № 1 (115). С. 133–137.

22. Товт М. Роль і значущість захисту прав національних меншин у двосторонніх українсько-угорських відносинах. URL: sp.niss.gov.ua/content/articles/files/15-e7e24.pdf

23. Коцур В. В. Угорська національна меншина у поліетнічному просторі України XXI століття: мовний чинник. Науковий вісник Ужгородського університету. 2018. Серія Міжнародні відносини. Вип. 3. С. 45–52.

24. Гриценко П. Мова як індикатор угорсько-українських відносин сьогодення. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/7-5dbca.pdf>

25. Литвин М. Проблеми дослідження українсько-польських відносин новітньої доби // Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2012. Вип. 5: Ювілейний збірник на пошану Олександра Колячука. С. 134–140.

26. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ: Знання України, 2007. С. 398–399.

27. Хахула Л. Україна й українці в офіційному та медійному дискурсах сучасної Польщі (перша половина 1990-х років) // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2010–2011. Вип. 3–4. С. 222–233

28. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво. 18 травня 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_172

29. Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект. Київ: ІПіЕНД, 2000. С. 343.

30. Угода між Урядом України і Урядом Республіки Польща про взаємні безвізові поїздки громадян. Політика і час. 1997. Ч. 39. С. 8–9.

31. Роїк Н. Г. Гуманітарна складова українсько-польського транскордонного співробітництва: автореф. дис. ... к. політ. н.: 23.00.04. Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2014. 20 с.

32. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь / НАН України. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. редактор В. С. Кравців. Львів, 2016. 125 с.

33. Лускалова К. Є. Україна – Румунія: сучасні тенденції двосторонніх відносин // Науковий вісник Дипломатичної академії України. 2016. Вип. 23(2). С. 30.

34. Договір про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією. 2 червня 1997 р. URL: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/642_003/print1343823185119296

35. Дністрянський М. С. Українсько-румунські міждержавні відносини: геополітичні суперечності та перспективи оптимізації // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; редкол.: Н. Н. Коцан [та ін.]. Луцьк, 2012. № 18(243) : Географічні науки. С. 102–107.

36. Василюва В. А. Становлення і розвиток українсько-румунських міждержавних відносин у 1991–2003 роках: автореф. дис. к. іст. н.: 07.00.01. Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2010. 19 с.